

BİR KATEGORİ HATASI OLARAK DAVID HUME'UN NEDENSELLİK KAVRAMI

Hasanhan Taylan ERKIPÇAK*

ÖZ

Nedensellik, felsefe ilk ortaya çıktığından beri, neredeyse her filozofu belli bir dereceye kadar ilgilendiren önemli bir kavram olagelmıştır. Sokrates öncesi filozoflardan günümüze dek konuyla ilgili ortaya konulmuş sonuçlardan her biri, kendi iç sistemlerine uygunluğu sağlayabildikleri ölçüde, kavramın tarihsel gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Burada sunduğumuz çalışma da, David Hume tarafından kökten bir eleştiriye tabi tutulan nedensellik kavramına, Aristoteles'in kategoriler öğretisi ve Gilbert Ryle'in kategori hatası üzerinden ontolojik statüsünü yeniden kazandırma yönünde bir öneri niteliğindedir. Bunun için de nedenselliğin hangi durumlarda bir kategori hatası olarak değerlendirilebileceği ve nerede aranması gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: David Hume, Aristoteles, Gilbert Ryle, nedensellik, kategori hatası

DAVID HUME'S CONCEPT OF CAUSALITY AS A CATEGORICAL MISTAKE

ABSTRACT

Since the philosophy first appeared the causality has been an important concept which has interested almost every philosopher to a certain extent. Each solution which has been asserted from the Presocratics until today has contributed to the historical development of the concept insofar as it has complied with its own internal system. The study we are offering here is also advisory to confer status upon the causality, which had been criticized radically by David Hume, through Aristotle's theory of categories and the category mistakes of Gilbert Ryle. By this means it is tried to reveal how the causality can be evaluated as a category mistake and where it can be founded.

Keywords: David Hume, Aristoteles, Gilbert Ryle, causality, category mistake

* Ege Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, taylanerkipcak@gmail.com
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Bahar/Spring, sayı/issue: 25, s./pp.: 25-36
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 28.02.2018
Makalenin kabul tarihi: 20.03.2018

Varolan her şeyin mutlaka bir varolma nedeni vardır.

Spinoza, Ethica¹

Generale Exordium

Bu yazıyı kaleme alırken kendimize hedef olarak, felsefenin en önemli kavramlarından biri olan nedenselliğin, asıl olarak David Hume tarafından yerleştirildiği dizge içindeki konumunu tam olarak anlamayı ve bunun aslında ne türden bir hata olduğunu ortaya koymayı seçtik. Bunun için de doğal olarak ilk önce David Hume’un *Soruşturma* ve *İnceleme*’sine yoğunlaşarak, kavramı tam olarak Hume’un ele aldığı yöntem ve bu yöntemin felsefi arka planı içerisinde bir yere koymayı deneyeceğiz. Sonrasında Aristoteles’in kategori öğretisini inceleyip, nedensellik kavramının ontolojik olarak bu öğretideki konumunu ve diğer varlık yapılarıyla arasındaki farkları ve benzerlikleri ele alacağız. Son olarak ise Gilbert Ryle’in Aristoteles’in bu öğretisi üzerinden geliştirdiği *kategori hatası* düşüncesini bir parça genişleterek Hume’un nedensellik anlayışına uygulayacağız. Bu üç yazarın birbirleriyle olan ilişkisi, en azından bizim bu yazıda ele alacağımız şekliyle Aristoteles çevresinde şekillenecektir. Elbette başka birçok kişi ya da eser ismi burada anılarak çalışma geliştirilebilirdi; ancak bizim amacımız konuyu mümkün olduğunca daraltıp, ulaştığımız felsefi sonuçları doğrudan açıklamak olduğundan, felsefe tarihine bu konuda katkı yapmış bu üç büyük düşünürün dışına çıkmamaya gayret ettik. Köklerini neredeyse 2500 yıl geride bulan bir felsefi girişimin, nasıl olup da kendisinden binlerce yıl sonra şekillenen görüşleri bu denli derinden etkileyebildiği hala çok önemli bir soru olarak kalsa da, biz burada tekrar Alfred North Whitehead’i anarak, sorunun kaynağını en azından bir kuşak daha geriye götürmekten kaçınmayı uygun buluyoruz.

Nedensellik kavramının sistematik olarak kullanımı, Antik Yunan filozoflarının düşüncelerine kadar götürülebilmektedir; söz gelimi ἀρχή, neden kavramının içine yerleştiği bir arayışı ifade eder. Daha sonra Ortaçağ felsefesi, sorunu doğanın içinde aramayı bir kenara bırakarak -çünkü soru artık tamamen doğanın ilk nedeninden çok, Tanrı’nın ve onun iradesinin bir açıklamasını vermeyi mümkün kılan tarihsel araçlarla çevrenmişti- çoğunlukla Tanrı’yı her şeyin nedeni (causa fiendi) olarak konumlandıran bir dünya görüşünün temsiline sahne oluyordu. Örnekler çoğaltılabilir, ama kısaca söylemek gerekirse, bütün bir felsefe tarihi bu sorunun merkezde yer aldığı akıl yürütmelere sahne olmuştur, ta ki Batı metafiziği Hume’la birlikte bunun tam ve kesin bir eleştirisini verene kadar.

Ne var ki Hume’dan sonra, onun geleneğini takip eden birçok düşünür, özellikle bilim felsefecisi için bilimsel araştırmalarda bu kavram

¹ Spinoza, *Ethica*, çev.: Çiğdem Dürüşken, İstanbul 2011, s. 47

hayati bir rol oynar. Bununla ilgili çok önemli bir örnek, Karl R. Popper’ın bu konudaki eleştirilerine hedef olan Moritz Schlick’tir; ona göre “nedensellik ilkesi görgül açıdan sınanabilir varsayımlardır”² ve “nedensel önermenin doğru olup olmadığının sınanması, *aynı* herhangi bir doğa yasasının sınanması gibidir.”³ Yine de nedenselliğin kullanılabilirliğine ve geçerliliğine ilişkin asıl eleştiriler fizikte ortaya çıkmıştır. Özellikle kuantum fiziğinin çığır açıcı çalışmaları ile giderek daha çok belirsizliğin -ya da daha doğru bir ifadeyle öngörülemezliğin- hüküm sürdüğü bu evrende *nedensellik yasasının uygulanabilirliğine ilişkin şüpheler* kaçınılmaz olarak kendisini göstermiştir.⁴

Aslında burada ilkin Ahmet Cevizci’ye duyduğumuz borcu belirtmek durumundayız, çünkü yazdığı felsefe sözlüğünde bu konuya ilişkin “Nedenselliğin Eleştirisi” başlığı altında ayrı bir madde açarak, eleştirinin tarihsel öneminin ne denli büyük olduğunu bize göstermiştir. Ne var ki Sayın Cevizci, Hume’un nedenselliği epistemolojik bir düzlemde analize tabi tuttuğunu söyleyerek⁵, bize göre Hume’un gerçek katkısının önemini bir parça olsun gözden kaçırmıştır.

Bizim bu yazıda tartışırken göz önünde bulunduracağımız asıl nokta, kesinlikle epistemolojik bir tartışma zemininde yürütülmeyecektir. Tersine David Hume’un aslında klasik nedensellik algısını eleştirirken nasıl bir ontolojik argüman geliştirdiğini göstermek, sanıyoruz daha doğru olacaktır. *Neden-sonuç ilişkisini* ortaya koyacak herhangi bir *izlenimin* var olmadığını söylediği içindir ki Hume, konunun bizim tartıştığımız kısmını ontolojik bir statüye yerleştirmektedir. Tabii bu kavramı daha net olarak anlamak ve tartışmak adına aşağıda Hume’un temel kavramlarını daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Nedenselliğin doğası üzerine yürütülecek epistemolojik bir tartışma, kelimenin tam anlamıyla Kant’ın kategoriler öğretisinde [Kategorienlehre] ele alınmıştır. A priori ilkeler olarak nedenselliği de içine alan kategoriler öğretisi, deneyimi kuran ilkeler olduklarından, deneyimin epistemolojik olanaklarına ne ölçüde sınır çektikleriyle tanımlanırlar. Bizim bu çalışmadaki amacımız nedenselliğin ontolojik statüsünü tartışmak olduğundan, zorunlu olmadıkça Kant’a hiçbir göndermede bulunmadan, kendimizi yalnızca Hume’la sınırlandırarak konuyu ele almaya çalışacağız.

² Karl R. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev.: İlknur Aka & İbrahim Turan, İstanbul 2010, s. 281-282, Dipnot 1

³ *Age*, s. 281

⁴ “Wissenschaftliche Weltauffassung: Die Programmatik des Wiener Kreises”, *Der Wiener Kreis, Ausgewählte Texte*, yay. haz.: Christian Damböck, Stuttgart 2013, s.24

⁵ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 619

David Hume’a göre Nedensellik İdeası

Biraz önce yukarıda Hume’un nedensellik problemini ele alırken, aslında ontolojik bir tartışma yürüttüğünü söylemiştik. Ancak bununla Hume’un epistemolojisi görmezden gelmediğimizi, tersine onun tüm bilişsel süreçleri bilgi kuramı içerisinde ele alıp biçimlendirdiğini belirtmek yerinde olacaktır. Söz gelimi Hume, nedensellik algısının nasıl geliştiğine dair epistemolojik argümanlar sunmaktadır. *Alışkanlıkların* buradaki rolü, gayet açık olarak bilişsel süreçlere dahil etmek zorunda olduğumuz bir takım açıklamalar zinciri içerisinde anlam kazanmaktadır. Yine de bu alışkanlıkların ortaya çıkışı, Hume özelinde ontolojik bir boşluğa (ya da yokluğa) işaret etmektedir: Bu ideaya (nedensellik ideası) karşılık gelecek hiçbir izlenim yoktur.⁶ Hume, bunu açıklarken duyumsanabilecek herhangi bir şeyin olmadığını şu şekilde yazmaktadır: “Bir cisimdeki devim dürtüsel olarak bir başkasındaki devimin nedeni olarak görülür. Bu nesnelere en son dikkatle irdelediğimiz zaman, yalnızca bir cismin ötekine yaklaştığını ve deviminin ötekinin devimini öncelediğini, ama bunun *herhangi bir duyulur aralık olmaksızın* olduğunu buluruz.”⁷

28

Hume soruşturmasına zihin algılarımızı, güçlülük ya da canlılıklarına göre ikiye ayırarak başlar: *İdealar ve izlenimler*.⁸ İdealar izlenimlere göre daha az güçlü ve canlı olmalarıyla tanımlanırlar. İzlenimler ise canlı algılardır, “yani işittiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz, sevdiğimiz veya nefret ettiğimiz, arzuladığımız veya istediğimiz andaki algılar.”⁹ Hume’a göre zihin, idealar üzerinde bir ölçüye kadar özgürlüğe sahiptir; mesela farklı türden ideaları bir araya getirerek yeni idealar sahibi oluruz. Nedensellik, tam da bu ideaların hareketiyle kendisine mümkün bir alan açmaktadır. Ancak pozitivizm için sadece izlenimler duyumsama ile elde edilebildiklerinden meşru araştırmanın nesnesi olarak görülürler.

İşte tam da bu anda yazımıza adını veren nedensellik kavramının bir izlenime dayanmadığını ve salt alışkanlığın bir sonucu olduğu vargısıyla karşı karşıya kalırız. Hume bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Öyleyse gözümüzü neden ve etki dediğimiz iki nesne üzerine dikelim... İlk bakışta onu nesnelere tikel *niteliklerinin* herhangi birinde aramamam gerektiğini algıları, çünkü bu niteliklerden hangisini seçersem seçeyim, ona iye olmayan ve gene de neden ya da etki adlandırması altına düşen bir nesne bulurum. Ve aslında dışsal olarak ya da içsel olarak varolan hiçbir şey yoktur ki bir neden ya da bir etki olarak düşünülmesin; gene de açıktır ki evrensel olarak tüm varlıklara

⁶ Solmaz Zelyüt, *Dört Adal, Hobbes-Locke-Berkeley-Hume*, Ankara 2012, s. 99

⁷ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev.: Aziz Yardımlı, İstanbul 1997, s. 103. *Not: İtaliye bizden*

⁸ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev.: Oruç Aruoba, İstanbul 2017, s.24

⁹ David Hume, *Soruşturma*, s.24

ait olan ve onlara bu adlandırma için bir hak veren tek bir nitelik bile yoktur.”¹⁰

Burada derhal altını çizmememiz gereken bir husus vardır ki, aslında bizim bundan sonraki tüm girişimizi meşru temeller üzerine oturtacak niteliktedir: Hume neden ve etki kavramlarını *nesne* olarak değerlendirmektedir. Öyleyse şimdiden belirtelim, bizim bu yazıdaki amacımız nedensellik ve neden-etki kavramlarının *nesne ya da Aristotelesçi anlamda töz değil*, ama *başka türden varlık kipleri olduğunu* gözler önüne sermektir.

Buradaki tartışma, sadece nedenselliğin ontolojik statüsü ve meşruiyeti üzerine olduğu için, kavramın Hume’un pozitivisminde nasıl ortaya çıktığını ayrıntılarıyla ele almayacağız. Yine de bu düşünme sürecinin bir panoramasını çıkarmayı uygun buluyoruz.

Hume’un en önemli başarılarından biri, ideaların birbirleriyle ilişkiye geçtiği üç niteliğin olduğunu göstermesidir; buna göre tüm ideaların birbirleriyle bağıntıları bu niteliklerle açıklanabilir. Bunlar benzerlik (*resemblance*), zaman veya mekanda bitişiklik/yakınlık (*contiguity in time or place*) ve neden-etkidir (*cause and effect*).¹¹ Hume sonrasında şu örneklerle devam eder: “Bir resim düşüncelerimiz doğal olarak aslına götürür (benzerlik). Bir yapının bir dairesinden söz edilmesi, diğer daireler hakkında bir soruşturma ya da konuşma başlatır (bitişiklik/yakınlık). Bir yarayı düşündüğümüzde onu *izleyen acıyı* düşünmeden edemeyiz (neden ve etki).”¹²

İşte bu üç niteliğin ya da ilkenin arasında nedensellik merkezi bir konuma sahiptir. Bütün bir felsefe tarihi, daha yazımızın hemen başında belirttiğimiz gibi, bilginin meşru koşulunun nedenleri açıklamak olduğunu söyleyen görüşlerle örülüdür. Oysa Hume için nedensellik ideası, diğer ikisinin aksine, *bizi görmediğimiz ya da duyumsamadığımız varoluşlar ve nesnelere konusunda bilgilendirecek olan biricik ilişki biçimidir*.¹³ Ancak bu idea asla a priori olarak inşa edilemez, kaynağı *alışkanlıktır*. Hume’a göre ne kadar düşünürsek düşünelim, en ince soruşturmalarla bile *etkiyi neden sayılanda bulamayız*.¹⁴ Nedensellik ideasını meydana getiren koşullar, nesnelere arasında sürekli olarak bazı ilişkileri deneyimlememize bağlıdır; Hume, bunun için dört ilke dile getirir: Bitişiklik (*contiguity*), öncelik (*priority*), zorunlu bağlantı (*necessary connexion*) ve değişmez birliktelik (*constant conjunction*).¹⁵

¹⁰ David Hume, *İnceleme*, s.101-102

¹¹ Solmaz Zelyüt, *age*, s. 97-98

¹² David Hume, *Soruşturma*, s. 30

¹³ David Hume, *İnceleme*, s. 101

¹⁴ David Hume, *Soruşturma*, s. 35

¹⁵ David Hume, *İnceleme*, s. 102-111

Bitirirken, tüm bu süreçler içerisinde Hume, öncelikle nedenselliği mümkün kılan koşulları araştırmayı kendisi için önemli bir uğraş alanı olarak benimsemiş ve yaptığı büyük katkıyla kendisinden sonra gelen onlarca kuşağı ve düşünürü derinden etkilemeyi başarmıştır. Bir etkinin nedenden çıkarsanamayacağına dair ortaya konmuş bu düşünme geleneği, modern dünyada hala büyük bir etki alanına sahiptir. Sanırız bunun en önemli iki ispatı, *nedenselliğe inanmak fizikötesidir (metafiziktir)*¹⁶ diyen Popper ve Wittgenstein’dır. Wittgenstein bu görüşü benimsediğini Tractatus’taki şu önermelerle göstermektedir:

- 5.135 Herhangi bir olgu durumunun varoluşundan, ondan tümüyle farklı başka bir olgu durumunun varoluşu hiçbir şekilde sonuç olarak çıkarılamaz.
- 5.136 Böyle bir sonuç çıkarmayı haklandırabilecek bir nedensel bağlantı, yoktur.
- 5.1361 Geleceğin olaylarını, bugünkülerden sonuç olarak *çıkaramayız*. Nedensel bağlantıya inanç, *batıl inançtır*.¹⁷

30

Aristoteles ve KATHΓΟΠΙΑΙ

Aristoteles’in *Kategoriler* isimli kitabı, burada Gilbert Ryle’in ortaya attığı *kategori hatası* kavramını anlamamız ve nedensellik üzerine uygulamamız için çok büyük önem taşımaktadır. Aristoteles bu eserinde *varlık kipleri* olarak da anlaşılabilecek, *önermelerin kendilerinden meydana geldikleri en basit unsurları*¹⁸ çözümlenmeye girer. Varlık kipleri dedik, çünkü Aristoteles’e göre kategoriler, Kant’ta olduğu gibi bilgiyi oluşturmaya yarayan a priori temeller¹⁹ değil, ama tersine doğada karşılığı olan varlık türleridir. Kategori sözcüğü, dilimize tam olarak *yüklem (predicate)* olarak çevrilmektedir,²⁰ fakat daha yakından baktığımızda göreceğiz ki, bunlar hiç de bizim anladığımız türden yüklemeler değil, ama farklı soru kelimelerine karşılık düşen farklı nitelikteki varlık kipleridir. Yine de Ahmet Arslan’ın yorumu burada bize önemli bir bakış açısı sağlayabilir; Arslan’a göre kategorilerin bir özneye yüklenmeleri mümkün “en genel yüklemeler” olduğu söylenebilir.²¹

¹⁶ Popper, *age*, s.281

¹⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev.: Oruç Aruoba, İstanbul 2011, s. 93

¹⁸ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi, Cilt 3: Aristoteles*, İstanbul 2016, s. 65

¹⁹ Doğan Özlem, *Metinlerle Hermeneütik Dersleri I*, İstanbul 2012, s. 27

²⁰ Gilbert Ryle, “Categories”, *Collected Papers volume 2*, 2009, s. 178

²¹ Ahmet Arslan, *age*, s. 66

Aristoteles için kategorileri sayısı bazı eserlerinde değişmekle birlikte,²² biz burada sadece iki kategori arasında bir tartışma yürütmeyi amaçladığımız için, *Kategoriler*’de geçtiği şekliyle sayısını on olarak alacağız; bunlar *töz*, *nicelik*, *nitelik*, *bağıntı*, *yer*, *zaman*, *durum*, *sahip olma*, *etkinlik* ve *edilginlik*dir. Bizim bu yazıda tartışmayı amaçladığımız konu çerçevesinde ele alacağımız iki kategori ise yalnızca *töz* ve *bağıntı*dır. Burada kaynak olarak *Kategoriler*’i Saffet Babür çevirisiyle kullanmamıza karşın, bazı kavramları Ahmet Arslan’ın önerdiği şekliyle kullandığımızı söylemek durumundayız. οὐσία için Saffet Babür *varlık* kavramını önerirken, πρὸς τι için *görelilik* karşılığını kullanmaktadır. Oysa biz daha hemen bölümün başında kategorilerin varlık kipleri olduğunu belirtmiştik. O halde tümü de varlık kipi olan her bir kategorinin sadece bir tanesi için tekrar bu sözcüğü kullanmak, sanıyoruz okurun kafasını karıştırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Hatta eğer kavramı bu şekilde kullanırsak, o zaman elimizde τί τὸ ὄν sorusu kalır ki, Heidegger’in izinden gitsek bile bu soruyu cevaplayamadan bırakma²³ tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliriz. Diğer taraftan görelilik, dilimizde çoğunlukla bir şeyin başka bir şeye göre durumunu sıfat değerinden imlediği için de, görelilik yerine bağıntı sözcüğünü kullanmamız, biraz sonra bu kategoriye çözümlerken göreceğimiz üzere, bize bir takım pratik faydalar sağlayacaktır.

Şimdi artık bu iki kategoriye daha yakından inceleyelim. Ancak öncesinde bu kategorilerin Aristoteles tarafından nasıl oluşturulduğunu söylememiz gerekiyor. R. C. Cross’un ifade ettiği üzere Aristoteles, kategorileri, karşılık geldikleri soru sözcüklerine göre tasnif etmiş görünmektedir; yani “dün”, “ne zaman” sorusuna ve böylece *zaman kategorisine* karşılık gelmektedir, oysaki “beyaz” veya “dilbilimsel”, bu zaman kategorisine uymamaktadır.²⁴ Kısaca söylersek, aynı soru sözcüğüne karşılık gelen iki yüklem aynı kategoriye aittir, eğer iki yüklem aynı soru sözcüğüne karşılık gelmiyorsa farklı kategorilere dahil edilmek zorundadırlar.²⁵

Aristoteles, *töz* ile “ne bir taşıyıcı için söylenen ne de bir taşıyıcı içinde olan”²⁶, yani kendi başına, başka hiçbir şeye gereksinme duymadan var olmaya devam eden, kısaca fenomen -tabii fenomenolojik anlamda- olarak değerlendirebileceğimiz her şeyi kasteder; mesela belli bir insan veya belli bir at.²⁷ Bunlar Aristoteles’e göre birincil *töz*lerdir, eğer bunlar bir tür olarak

²² Ahmet Arslan, *age*, s. 65 ve David Ross, *Aristoteles*, çev.: Ahmet Arslan, İstanbul 2011, s.48-49

²³ Simon Critchley, *Varlık ve Zaman, Bölüm VIII: Zamansallık*, çev.: Sinem Önem Üçkan, viraverita.org

²⁴ R. C. Cross, “Category Differences”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 59 (1958-1959), s. 256

²⁵ Gilbert Ryle, “Categories”, s. 179

²⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, çev.: Saffet Babür, Ankara 2014, s. 11

²⁷ *Age*, s. 13

alınırlarsa, o zaman Aristoteles bu tözleri, ikincil tözler olarak adlandırmaktadır.²⁸ Ancak bu ikincil tözler, bizim tartışmamızın tümüyle dışındadır ve burada asıl olarak unutulmaması gereken şey, Aristoteles’in töz ile başka hiçbir şeye gereksinme duymadan düşünülebilen şeyleri kastettiğidir. Bağıntıya gelirse, Aristoteles *Kategoriler*’de bunların başka bir nesneye göre söylenenlere göre karakterize olduğunu belirtmektedir.²⁹ Bizim asıl amacımız nedenselliğin hangi kategoriye ait olduğunu tespit etmek olduğundan, burada sözcüğün yalnızca sözlük anlamıyla kendimizi sınırlandırmaktan kaçınmak durumunda olduğumuzu düşünüyoruz. *Kategoriler*’in hemen başında okur, bağıntı kategorisinin sadece sıfat değerli olduğunu düşünmekle hataya düşebilir, ama ilerleyen sayfalarda görürüz ki, pekala huy, bilim, konum ve Ryle’a göre koca (husband) gibi isim değerli sözcükler de bu kategoriye aittirler.³⁰ Hatta bu bağıntı kategorisinin daha yakından analizi, bize nedenselliği yerleştireceğimiz kategori hakkında çok daha sağlam ve açık kanıtlar sunmaktadır.

πρός τι Klasik Yunancada accusativus almış πρὸς edatıyla kurulan bir sözcük öbeğidir ki, bu edat, Henry George Liddell ve Robert Scott’un yazdığı *An Intermediate Greek-English Lexicon*’a göre *iki nesne arasındaki ilişkiyi* imler. Daha spesifik olarak, *hakkında*, *-e göre*, *amacıyla* gibi bir çok farklı anlamın yanında *nedeniyle*, *sebebiyle* anlamlarını da karşılamaktadır. Öyleyse nedenselliğin hangi kategoriye dahil olduğunu ve töz kategorisiyle arasında taşıdığı ontolojik yapısal farklılığı daha şimdiden keşfetmiş oluruz.

Buraya kadar elde etmiş olduğumuz sonuçları özetleyecek olursak, Hume’un geleneksel nedensellik anlayışına getirmiş olduğu radikal eleştiriyi ele aldık ve sonrasında Aristoteles’in kategoriler öğretisini inceledik. İkincisinden çıkardığımız sonuç, yazımızın bundan sonraki kısmına yön verecek ve Hume’un yaptığı çarpıcı hatayı anlamamızı sağlayacak olan izleğimizi belirleyecektir.

Kategori Hataları ve Sondeyiş

Resmi öğretisi (official doctrine) olarak adlandırdığı Kartezyen Düalizm’e getirdiği kesin eleştiri ekseninde ortaya attığı *kategori hatası* kavramı ile tanınan Gilbert Ryle, bize göre 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biridir. Asıl uğraş alanı, sözünü ettiğimiz kavramdan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi, kavramsal analiz ve bu yolla felsefe tarihindeki geleneksel hataların yolunu temizlemektir. Ryle’a göre dil öyle bir sorunsal yaratır ki, kavramların nasıl kullanılacağını bilmeyen bir kimse, doğal olarak farklı kategorilerde yer alması gereken kavramları, aynı kategorideymiş gibi

²⁸ *Age*, s. 13

²⁹ *Age*, s. 37

³⁰ Aristotelesi *Kategoriler*, s. 39 ve Gilbert Ryle, “Categories”, s. 180

kullanırlar. Başyapıtı olarak kabul edilen *Zihin Kavramı*, daha ilk bölümde bu türden tipik kategori hatalarını açıklar. Oxford ve Cambridge Üniversitesi, bir bölümün geçit töreni ve kriket oyunu üzerinden ifade ettiği durumlar³¹, Ryle’in kategori hatası ile ne kastettiğini göstermektedir. Biz burada örnek olarak yalnızca üniversite ile ilgili verdiği örneğe kısaca değineceğiz. Buna göre bir yabancı Oxford ya da Cambridge Üniversitesi’ni ziyaret eder. Binaları, oyun alanlarını, müzeleri vs. gördükten sonra “üniversitenin nerede olduğunu” sorar. Yabancı’nın burada yaptığı hata üniversiteyi, içinde yer alan diğer yapılarla aynı kategoride değerlendirmesidir.³² Ryle, bu tip kategori hatalarının nedenini, soyut olan zihne ilişkin süreçler ile somut olan bedensel hareketlerin aynı kategoride değerlendirilmiş olmasında bulur.³³

Burada bizim için hayati bir öneme sahip olmakla birlikte, yine de söylemek zorundayız ki Gilbert Ryle, kategori hatası kavramını sadece soyut ve somut arasındaki bir farka indirgeyerek, başladığı bu verimli çalışmada daha uzak ufuklara açılmayı başaramamıştır. Tersine kendisini, yine kategori hatası üzerinden temellenen önerme mantığı üzerine yaptığı analizlerle kısıtlamıştır. Söz gelimi cümle faktörleri (sentence-factors) ve boşluk işaretleri (gap-signs)³⁴ bu türden girişimlerinden bazılarıdır.

Biz Ryle’in aksine Aristoteles’in kategoriler öğretisine sadık kalarak, nedenselliğin en azından Hume’un terminolojisindeki izlenimleri de içerisine alan tözden farklı bir kategoriye, bağıntı kategorisine dahil olduklarını iddia ediyoruz. Ve eğer bu savımız kabul edilecek olursa, nedenselliği Hume’un yaptığı gibi metafizik addetmek ya da Kant gibi epistemolojik bir alana çekmekten başka bir yol önümüzde durmaktadır: *Nedensellik ontolojik meşruiyetini tam olarak tanımlandığı fenomenler arasındaki konumundan alır.*

Kolayca anlaşılabilceği üzere bizim dayanak noktamız, Frederick Copleston’un, Spinoza’nın görüşünü anlatırken söylediği şeye yakındır.³⁵ Nedenselliğin ontolojik varlığını reddetmek için, şüphesiz ki pozitivist bakış açısıyla hareket etmek gerekecektir. O halde nedenselliğin ihtiyaç duyduğu bu yeni imkana hangi öğeleri kullanarak varabiliriz? İşte bu tam da David Hume’un tanımladığı ama izlenimlere duyduğu güven nedeniyle gözden kaçırdığı bir ilkede saklıdır: Bitişiklik, yani contiguity. Zihnin en az iki şey arasında bitişiklik yakaladığı her yerde, -ancak bu post hoc ergo propter hoc yanılığını göz önünde bulundurmaksızın değerini kaybeder- nedensellik için

³¹ Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Chicago 1984, s. 16-17. Bunlarla ilgili daha çok örnek ve açıklama için bkz: Vedat Çelebi, “Gilbert Ryle’in Düalizm Eleştirisi ve Kategori Hatası Sapması”, *TEMÂŞÂ. Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2015, s. 138-157

³² Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, s. 16

³³ Vedat Çelebi, *agm*, s. 147

³⁴ Gilbert Ryle, “Categories”, s. 181-182

³⁵ Frederick Copleston, *A History of Philosophy, Volume IV*, 1994, s. 214: “In order to know a thing, one must know its cause... To explain a thing is to assign its cause or causes.”

ontolojik bir olasılık belirmiş olur ki, biz bunu *causa credibilis* olarak adlandırıyoruz.³⁶ Çünkü aynı zamanda bu, eğer olgular hakkında konuşursak, *algının kesintisizliği* sayesinde o şeylerin bitişikliğinin izlenimidir. Nedensellik için böyle bir ontolojik ortam yaratıldığı andan itibaren geri kalan bütün tartışma, açıklamanın sistem veya sistemler içindeki konumu ile argüman olarak sunulan neden-etki ilişkisinin mantıksal sonuçları çevresinde sürdürülecektir. Ancak söz konusu tartışmanın sadece bitişiklik üzerinden yürütülemeyeceği açıktır. Her bitişiklik neden-sonuç ilişkisini göstermez, fakat neden-sonuç ilişkisi bitişiklik olmaksızın kurulamaz.

Buraya kadar söylediğimiz her şeyi toparlayacak olursak, nedenselliğin Hume’un görmeyi ya da daha doğru bir tabirle duyumsamayı beklediği türden bir olgu olmadığı açıktır. Tam da bu sebeple bu ideaya karşılık gelen *tek bir bağımsız izlenim yoktur ve hatta olamaz*. Algı asla tek tek olguları anlık bir kesit içerisinde duyumsamaz, ama sürerlik içerisinde bütüncül bir panorama çıkarır. İşte bizim *algının kesintisizliği* ile kastettiğimiz tam da budur. Birbiriyle nedensel ilişkide bulunan iki nesne, algının zamansal ve bütüncül yapısı sayesinde, eğer Hume’un terminolojisiyle konuşacak olursak, tek bir izlenim olarak ele alınmak durumundadır. Zaten tanımı gereği nedensellik, asla bağımsız bir olguymuş gibi davranamaz, ama kavrandığı ilişki içinde yorumlanıp anlam kazanabilir.

Bitirmeden önce açıklamak istediğimiz son bir konu daha var. Biz nedenselliğin ontolojik olarak ne denli geçerli bir anlayış olduğunu göstermek isterken, her ne kadar yukarıda Spinoza’dan alıntılar kullansak da -ki bu alıntıların amacı yalnızca kendi savlarımızı güçlendirmektir- kesinlikle Hume’un da eleştirilerini yönelttiği türden bir belirlenimcilik içine gömülmediğimizi belirtmek isteriz. Deneyimin şu ana dek ortaya koyduğu nomotetik savların ikna ediciliğine kapılmadan edemesek de, bu savların neredeyse her zaman belirleyenlerin sınırlandırdığı koşullar altında elde edildiklerinin farkındayız. Ne var ki doğa, tüm varolanların diğerlerini belirleme potansiyeline sahip olduğu bir kaos yapısındadır. Öngörülemezlik böylece, *belirlenemez belirleyenlerin*³⁷ hüküm sürdüğü bu en genel deyişle doğanın krallığında kaçınılmaz hale gelmektedir. Hume’un asıl tartışmaya açtığı şey, herhangi bir nedenin *zorunluluğu* üzerinden işlermiş gibi görünmektedir ki, biz de bu konuda Hume’la bir anlamda aynı fikirleri paylaşıyoruz. Belirli bir nedenin, belirli bir etki için tek başına zorunlu koşul olması hiç de zorunlu değildir. Zaten Hume’un nedensellik ideasını kurduğunu söylediği yukarıda anılan dört ilkedden ikisini, yani *zorunlu bağlantı* ve *değişmez birlikteliği* çıkarırsak, determinizme gömülmemiş bir nedensellik anlayışı inşa etme şansına sahip oluruz. Hume’un eleştirileri

³⁶ Not: Buradaki *credibilis* sözcüğü açıklamanın mantıksal yönünü vurgulamak için kullanılmıştır. Sözcük, öznel deneyimin öznel çıkarsamalarını vurgulamaktadır.

³⁷ ing: *undeterminable determinants*, alm: *undeterminierbare Determinanten*

aslında “her etkinin bir nedeni vardır” şeklinde kendisini var eden görüşlere yönelmiş durumdadır. Ancak Hume’u izleyecek olursak, belli beklentilerimiz farklı yönde işlediği takdirde, açıklanamaz türden bir mistisizmin içinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Şunu tekrar hatırlatmak yerinde olacaktır: Neden-sonuç ilişkisini kuran her ifadenin içine, salt alışkanlık olgusuna indirgenemeyecek bir nedensellik kategorisinin yerleştiğini gözden kaçırmamız gerekmektedir.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız her şey hermeneutik bir girişimdir, öyle ki biz bununla *başka türlü düşünülmesi mümkün olan* her şeyi anlıyoruz. Her ne kadar Hume’un bilinemezliği nedenselliğin ontolojik statüsünün üstünü örtse bile, bunu metafizik bir kategori olmaktan çıkarıp tekrar doğaya teslim etme görevi sadece böyle bir hermeneutik ile başarılabilir. Açıktır ki nedensellik tarafımızca metafizik ya da duyular ötesi olarak kavranmamaktadır. Bu dünyaya ait bir şey olarak kurulduğu takdirde nedenselliğin meşru araştırma nesnesi olduğuna dair yukarıda sunduğumuz gerekçeler, felsefeyi çokça meşgul eden bu sorun hakkında mütevazî bir öneriden fazlası değildir. Dahası yaklaşımımızın ilk bakışta çok önemli olmadığı ve hatta saçma olduğu düşünülebilir. Ancak bunun, hem kategoriler kuramı hem de nedensellik kavramı üzerine kurulu başka yaklaşımlar açısından bir takım ikincil sonuçları mutlaka olacaktır.

“Bir Kategori Hatası Olarak David Hume’un Nedensellik Kavramı”
Hasanhan Taylan ERKİPÇAK

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, *Kategoriler*, çev.: Saffet Babür, İmge Kitabevi, Ankara 2014
- ARSLAN Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi, Cilt 3: Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016
- CEVİZCİ Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 1999
- COPLESTON Frederick, *A History of Philosophy, Volume IV*, Image Books, 1994
- CRITCHLEY Simon, *Varlık ve Zaman, Bölüm VIII: Zamansallık*, çev.: Sinem Önem Üçkan, viraverita.org, (SGT: 21.09.2016)
- CROSS R. C., “Category Differences”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 59 (1958-1959), s. 255-270
- ÇELEBİ Vedat, “Gilbert Ryle’in Düalizm Eleştirisi ve Kategori Hatası Sapması”, *TEMÂŞÂ. Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2015, s. 138- 157
- Der Wiener Kreis, Ausgewählte Texte*, yay. haz.: Christian Damböck, Reclam Verlag, Stuttgart 2013
- HUME David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul 1997
- HUME David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev.: Oruç Aruoba, Say Yay., İstanbul 2017
- ÖZLEM Doğan, *Metinlerle Hermeneutik Dersleri I*, Notos Kitap, İstanbul, 2012
- POPPER Karl R., *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev.: İlknur Aka & İbrahim Turan, YKY, İstanbul 2010
- ROSS David, *Aristoteles*, çev.: Ahmet Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul, 2011.
- RYLE Gilbert, “Categories”, *Collected Papers volume 2*, Routledge, 2009
- RYLE Gilbert, *The Concept of Mind*, The University of Chicago Press, Chicago, 1984.
- SPINOZA, *Ethica*, çev.: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay., İstanbul, 2011.
- WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev.: Oruç Aruoba, Metis Yay., İstanbul 2011
- ZELYÜT Solmaz, *Dört Adalı, Hobbes-Locke-Berkeley-Hume*, Doğubatu Yay., Ankara, 2012